Vol 4 Issue 2 March 2014

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary Research Journal

Indian Streams Research Journal

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2230-7850**

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board.Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Catalina Neculai
University of Coventry, UK

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

Hasan Baktir
English Language and Literature Department, Kayseri

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Horia Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest,Romania

Ilie Pintea,
Spiru Haret University, Romania

Xiaohua Yang
PhD, USA

......More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur University,Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University,Kolhapur

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary,Play India Play,Meerut(U.P.)

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

S.Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

R. R. Yalikar
Director Managment Institute, Solapur

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science YCMOU,Nashik

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

S.KANNAN
Annamalai University,TN

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net

Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850
Volume-4 | Issue-2 | March-2014
Available online at www.isrj.net

ग्रामीण सामाजिक संस्थाचे महत्व

नाटकर भुजंग दत्तात्रय

मत्स्योदरी महाविद्यालय जालना ,
(एम.ए.समाजशास्त्र)

सारांश :-ग्रामीण कुटुंब हे आकाराने बरेच मोटे असते. कारण या कुटुंबात निदान दोन पिढयांपेक्षा सदस्य हे परस्परांचे रक्तसबंधित नातेवाईक असतात. ग्रामीण कुटुंब हे जसे पितृप्रधान असते. तसे मातृप्रधान असते. सर्व कुटुंब एकत्र आणि एकाच घरात राहत असतात.

कुटुंबाची जी मालमत्ता असते ती सर्वाची समाईक असते. प्रमुख व्यवसाय शेती असल्याने त्या सामाजिक नियंत्रणाचे कार्य कुटुंबाद्वारे केले जाते. कुटुंबाचे बदलते स्वरूप खूपच संथ असते. राहणीमानात फारसा बदल घडून येत नसतो.

प्रास्ताविक :–

समाजात अनेक लहान मोठे समूह आहेत. प्रत्येक समूहाची कार्य सुरळीतपणे पार पाडता यावीत म्हणून समूहाची आपल्या सदस्यांच्या पारंपारीक सामाजिक संबंधावर नियंत्रण ठेवणे आवश्यक असते.

त्यातच या नियंत्रणाची अंमलबजावणी व्हावी म्हणून प्रत्येक सदस्यावर तशी बधंनेही असतात नि त्याचबरोबर हे सदस्यसुध्दा ही बंधने नमुतपणे मान्य करीत असतात यामुळे प्रत्येक समूहाची आपोआपच विशिष्ट स्वरूपाची संरचना निर्माण होत असते.

परपंरामुळे त्यांची निरंतरता टिकायला सुरूवात होते. तसेच हे प्रत्येक समूह सदस्यांचे वय, लिंग, धर्म, वस्तीस्थान, दर्जा, व्यवसाय, परस्परसंबंध, समान उध्देश इत्यादी अनेक बाबींवर आधारलेले असतात.

अशा समूहापैकी सदस्यांच्या आजसंबंधाच्या बंधनावर आधारलेल्या सामाजिका समूहाला कुटुंब असे म्हणतात.

हे सर्व लक्षात घेऊन किंवा योग्य म्हणतो, ज्या समूहात एक किंवा अधिक पुरूष आपल्या एक किंवा अधिक स्त्रिया व आपल्या किंवा दत्तक घेतलेल्या मुलांसहित, निदान मुले लहान असेपर्यत तरी एकाच घरी राहतात अशा सामाजिक समूहाला कुटुंब म्हणतात.

स्वरूप :–

ग्रामीण कुटुंब हे आकाराने तसेच मोठे असते. कारण या कुटुंबात निदान दोन पिढयांपेक्षा अधिक पिढयांचे लोक एकत्र राहतात. कुटुंबातील सर्व सदस्य हे परस्परांचे रूत संबंधित नातेवाईक असतात. ग्रामीण कुटुंब हे जसे पितृप्रधान असते तसेच मातृप्रधानही असायचे. सर्व कुटुंब सदस्य एकत्र आणि एकाच घरात राहत असतात. कुटुंबाची जी मालमत्ता असते.

ती सर्वाची सामाईक असते. कुटुंब एका पिढीपुरते मर्यादीत असो की जास्त पिढयाचे असो, घरात कर्ता व्यक्ती पुरूषच असतो. सर्व कुटुंबाचा व्यवसाय एकच असतो आणि तो पारंपारिक असतो. एकाच व्यवसायाने सर्वांना सामावून घेतलेले असते. ग्रामीण कुटुंबाची निसर्गाशी जवळीक असल्याने ते निसर्गाच्या प्रत्येक घटनेवर आत्यंतिक विश्वास ठेवून असते.

या विश्वासात धर्माचे आणि पर्यायाने ईश्वासात. शेती हा प्रमुख व्यवसाय असल्याने गावातील सर्वच्या सर्व लोक शेतीसबंधित वा शेतीला पूरक असलेल्या व्यवसायात कार्यमग्न असतात. श्रमविभाजन हे ग्रामीण समाजाचे प्रमुख लक्षण समजले जाते. स्त्रियांना गौण स्थान असते. तरी शिक्षणाचे प्रमाण अत्यंत कमी असते.

प्रमुख व्यवसाय शेती असल्याने त्या व्यवसायाबरोबर पशुपालन, शिकार आणि मासेमारी इत्यादी प्रकारचे व्यवसायसुध्दा केले जातात. सामाजिक नियंत्रणाचे कार्य कुटुंबाचे केले जाते. कुटुंबाचे बदलते स्वरूप खूपच सौखं असते. राहणीमानात फारसा बदल घडून येत नसतो. ।1।

आकार :–

ग्रामीण कुटुंबाचा आकार खासकरून मोठा असतो. व्यवसाय ठरावीक असल्याने सदस्यसंख्या जास्त असते. निदान दोन–तीन पिढयाचे लोक एकत्रित राहतात. आई–वडील, मुले–सुना, नातवंडे, काका–काकू काका–पुतण्या, काकू–पुतण्या, चुलत तसेच सख्ये भाऊ–बहीण, आजोबा–आजी इत्यादी नातेवाईकांचा समावेश या कुटुंबात झालेला असतो.

प्रसंगी विधवा बहीण आत्या, मामातथा आत्याची मुले–मुली वगैरेंचासुध्दा या कुटुंबात समावेश होत असल्याने साहजिकच कुटुंबाचा आकार मोठे असो, परंतु आजच्या केंद्र कुटुंबापेक्षा लहान कुटुंबाचा आकार नविकच मोठा असतो हे नाकारता येणे शक्य नाही.

प्रमुख व्यक्ती :–

कुटुंबात प्रमुख तथा मुख्य व्यक्ती पुरूष असतो. पुरूष हाच सर्व कुटुंबाचा कर्ता समजला जातो. ग्रामीण समाजातील कुटुंब हे संयुक्त किंवा केंद्र पध्दतीचे असले तरी ते एकदरीत पारंपारिक स्वरूपाचे असते.

तेव्हा कर्ता व्यक्ती म्हणून पुरूषाला महत्व असते. कुटुंबातील इतर कोणतेही स्त्रीला कुटुंबविषयक व्यवहारात हस्तक्षेप करता येत नाही. कोणत्याही सामाजिक तथा धार्मिक कार्यात कर्त्या व्यक्तीचा कुटुंबप्रतिनिधी म्हणून सहभाग आवश्यक असतो. स्त्री, पुरुष आणि मुले या व्यक्तीवर तिचा निर्णायक प्रभाव असतो.

स्त्री म्हणून कर्त्या पुरूषाच्या पत्नीलासुध्दा इतर स्त्रियांपेक्षा कमालीचे महत्व असते, सर्व स्त्रिया आणि कौटुंबिक व्यवहारावर तिचे नियंत्रण असते. ।2।

सामूहिक भावना :–

सामूहिक भावनेचे प्राबल्य ग्रामीण कुटुंबात अधिक प्रमाणात असते. सदस्यसंख्या अधिक असल्याने कुटुंब हा एक विस्तृत गट दिसून येतो. कौटुंबिक कार्यात सामूहिक भावना प्रत्येक व्यक्तींच्या मनात रूजलेली असते. कुटुंबाचा एक घटक म्हणून प्रत्येक सदस्य स्वतःला वेगळे समजत नसतो. त्याग, प्रेम, सहकार्य, नि. स्वार्थवृत्ती वेगवेगळा वास प्रत्येंकाच्या ठिकाणी रूजलेली असते.

हा आदर्शच व्यक्तीच्या जीवनाला पोषक ठरत असतो. कुटुंबाची अप्रतिष्ठा झालेली पचविता येणे शक्य नसते. कुटुंब हे सर्वांचेच सर्वकाही असते.

सुरक्षितता :–

ग्रामीण कुटुंबात प्रत्येक व्यक्तीला ती वयाने लहान असो, की मोठी संरक्षण असते. कुटुंबातून जसे प्रेम मिळत असते. तसे संरक्षणदेखील मिळत असते. प्रेम आणि संरक्षण याबाबतीत लहान मुलांना तसेच माणसाला कुटुंबाचा प्रमुख आधार असतो. धार्मिक आर्थिक सामाजिक शैक्षणिक आणि प्रत्यक्ष संघर्शाच्या ठिकाणी कुटुंब सर्व प्रकारची काळजी घेत असते. आजारी, विधवा, विधुर, अपंग आणि मुलांचे संरक्षण करणे हे कुटुंबाचे प्रमुख ध्येय असते, तेव्हा सुरक्षितता हे कुटुंबाचे अत्यंत महत्वाचे वैशिष्टय समजले जाते.

व्यक्तित्व विकास :–

व्यक्तित्व तथा व्यक्तिमत्व विकासाच्या बाबतीत आपल्या पारंपारिक पध्दतीने ग्रामीण कुटुंब आपल्या सर्व सदस्यांना जाणीवपूर्वक अनौपचारिक शिक्षण देत असते. आई मुलीला तर वडील, काका मुलांना गृहकृत्यात व शेतीसारख्या व्यवसायात प्रशिक्षित करीत असतात.

अशा प्रकारच्या प्रत्यक्ष शिकवणीमुळे व्यावसायिक तथा कुटुंबविषयक कार्यात व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होऊन तिच्या व्यक्तिमत्वावर भर पडत असते. आचार–विचार, निष्ट–अनिष्ट, पाप–पुण्य, धर्म–अधर्म, प्रेम, सहकार्य, त्याग, आपलेपणाची भावना नीती, रूढी, परंपरा इत्यांदी अनेक बाबींची चांगली–वाईट जाणीव कुटुंबातून करून दिली जात असते.

आपापल्या परीने प्रत्येकजण एकमेकांना वाईटांतून वाचविण्याचा प्रयत्न करीत असतो. व्यक्तींचा प्रमुख तो कुटुंबाचा प्रमुख समजला जात असतो.

विवाह वय :–

ग्रामीण समाजातील कोणत्याही आर्थिक वा सामाजिक परिस्थितीत कुटुंबात मुलामुलींचे लहान वयातच लग्न होत असते. कुटुंबाचा आकार मोठा आणि सदस्यसंख्या जास्त असल्याने शक्यतो अगदी लहान वयातच लग्न उरकून टाकण्याची एक प्रथाच निर्माण झालेली असते.

व्यक्तिगत पातळीवर या पारंपारिक पध्दतीच्या कुटुंबात मुला–मुलींना स्वंतत्रपणे काहीही करण्यासारखी अन्य सोय नसते. उशिरा झाली काय किंवा लवकर झाली काय तसेच ती जास्त असली काय नि कमी असली काय कुटुंबालाच सर्वाची जबाबदारी पत्करावी लागते. ।3।

स्त्री–स्थान :–

ग्रामीण समाजातील कुटुंबात स्त्रीचे स्थान दुय्यम आणि कनिष्ट असते. पुरूषप्रधान समाजव्यवस्था असल्याने कुटुंबाचे कर्तेपण पुरूषांकडेच असते. आर्थिक सामाजिक तथा धार्मिक शिवाय राजकीय बाबतीत स्त्रीला कोणत्याही प्रकारचे स्वातंत्र्य मिळालेले नसते.

पुरूषाची सहचारिणी म्हणून धार्मिक क्षेत्रात स्त्रीला थोडासा मान दिलेला असतो.एवढेच शिवाय सततच्या बाळंतपणामुळेही तिची शारीरिक व मानसिक अवस्था कोलमडलेली असते.

निरक्षरता :–

शिक्षणाच्या बाबतीत ग्रामीण कुटुंब कमालीचे निरक्षर असते. काही कुटुंबात सर्वच्या सर्व तर काही कुटुंबात एक–दोन व्यक्तीच निरक्षर असतात.

मुले शाळेत जातात न जातात तोच त्यांना शाळेमधून काढून घेतले जाते. आणि कुटुंबाच्या पारंपारिक व्यवसायात ग्रामीण समाजात शिक्षणाच्या प्रसारासाठी नेमाने प्रयत्न करूनसुध्दा निरक्षरतेच्या प्रमाणात घट न होता, ती तिथेच आहे असे आढळून येते. देशात साक्षरता वाढली असे फक्त कागदोपत्री नोंद केली जाते एवढेच.

संथ परिवर्तन :–

ग्रामीण समाजातील कुटुंबात परिवर्तनाचे स्वरूप अत्यंत संथ व मंद असते. निसर्गसानिध्य जीवनातील ज्ञानाबद्धल अनासती आणि सोबत नागरीकरणाच्या वातावरणापासून दूर असल्याने ग्रामीण कुटुंबातील परिवर्तनाचे स्वरूप अत्यंत संथ असते.

तथापि औदयोगिकरण, नागरीकरण शिक्षणाचा प्रसार, दळण–वळण घडून येत आहे. परंतु घडून येणारे हे परिवर्तन ज्या गतीने व्हायला पाहिजे तसे नाही. तसेच आर्थिक सामाजिक आणि धार्मिक त्याचबरोबर सांस्कृतिक जीवनात सामूहिक स्वरूप असले तरी कर्ता पुरूष आणि त्यांच्या पत्नीच्या वर्चस्वाखाली सर्वांना नतमस्तक होऊन वर्तन करावे लागते.

ग्रामीण समाजात कुटुंबाचे महत्व :–

समाजातील प्रत्येक संस्थेला काही ना काहीतरी खास असे महत्व प्राप्त झालेले असते. समाजस्थैरता विवाहाद्वारे कुटुंबाची निर्माती करण्यात आली. ती प्रामुख्याने ग्रामीण भागात अर्थात ग्रामीण भागात आदिवासी समाजाच्या परिसरांचासुध्दा समावेश झालेला आहे.

म्हणून कुटुंबात कर्तेपण कोणाला द्यावे कोणी कोणाचे संरक्षण करावे आणि त्याचबरोबर कुटुंबाचे अधिष्ठान कशावर अवलंबून राहू शकते. यावर साधक बाधक विचार होऊन त्याला कायमचे स्थिर केले.

तेव्हा ग्रामीण समाजात कुटुंबाला कोणकोणत्या बाबीमुंळे महत्व प्राप्त झालेले आहे. त्याचा विचार करण्यात आला आहे.

प्रजोत्पादन :

आदिवासी समाज आणि नागरी समाजापेक्षा ग्रामीण समाजात प्रजोत्पादनासंबंधी अत्यंत काटेकोरपणे काळजी घेतली जाते.

समाजसातत्यासाठी प्रजोत्पादनाची नितांत आवश्यकता असते. परंतु कसेही करून करणे आणि समाजसातत्य टिकविणे म्हणजे भविष्यकालीन संकटाला विवाहाद्वारे सदस्यांची वाढ करणे समाजमान्य असल्याने आपोआपच कुटुंबाची निर्मिती होते.

कारण पती–पत्नीचा एकत्र सहवास म्हणजे कुटुंब निर्माण करून जेव्हा प्रजोत्पादन होते तेव्हा समाज त्या नवीन सदस्यांचा औरस संतती म्हणून स्वीकार करीत असतो. व्यवसायात पारंपारिक स्वरूप असल्याकारणाने आणि शेतीसारख्या व्यवसायाला माणसाची गरज असल्याने संतती नियोजन करणे या कुटुंबाला मान्य नसत.

निष्कर्ष :–

1)ग्रामीण समाजातील लोकांचे संबंध अत्यंत जवळचे असल्याने वडीलधाऱ्या माणसाच्या शिकवणीचा प्रभाव सर्वसाधारण लोकांवर पडत असतो.
2)नीतिमूल्यांना सामाजिक नियंत्रणाचे हे एक अत्यंत प्रभावी साधन आहे. भारतीय समाजात कुटुंबसंस्थेला महत्वपूर्ण स्थान असल्याने व्यक्तीच्या आर्थिक आणि सामाजिक वर्तनात कुटुबांचा महत्वाचा वाटा आहे.
3)व्यावसायिक, सामाजिक, धार्मिक, नैतिक, तसेच सांस्कृतिक जीवनाचे शिक्षण देण्याचे कामसुध्दा कुटुंबच करीत असते.

संदर्भ ग्रंथ –

1) डॉ. सुधा काळदाते– भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या.
(विदया बुक्स पब्लिशर्स औरंगपुरा, औरंगाबाद आवृत्ती पहिली जून 2005)
2) डॉ. दा.धो.काचोळे– भारतातील धर्म आणि लोकसंख्या समस्या.
(कैलाश पब्लिकेशन्स् गोकुळवाडी, औरंगाबाद प्रथमावृत्ती 2 ऑक्टोबर 2010)
3) डॉ.दा.धो. काचोळे– ग्रामीण रूपांतर–प्रश्न आणि विकास.
(कैलाश पब्लिकेशन्स् गोकुळवाडी, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती, 1 जुलै 2009)
4) डॉ.दा.धो. काचोळे– भारतातील ग्रामीण समाजशास्त्र.
(कैलाश पब्लिकेशन्स् गोकुळवाडी, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती, 1 जुलै 2009)
5) डॉ.तारा कानिटकर। डॉ.सुधा काळादते– लोकसंख्या आणि समाज.
(विदया बुक्स पब्लिशर्स औरंगपुरा, औरंगाबाद आवृत्ती पहिली जून 2004)

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Book Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- International Scientific Journal Consortium
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net